

Bulut, Y. (2014). Türkiye’de sosyolojinin 100 yılı, *Sosyoloji Dergisi*, 3. Dizi, 28. Sayı, 2014/1, s.1-21

Türkiye’de Sosyolojinin 100 Yılı

Yücel Bulut*

Özet: Türkiye’de sosyoloji disiplininin akademik kurumsallaşmasını ve gelişimini konu edinen makale, Avrupa’da ortaya çıkan sosyolojinin Türkiye’de kurumsallaşma serüveninden hareketle sosyolojinin Türkiye’de gördüğü ilginin niteliğini ve sebeplerini tartışmaktadır. Osmanlı döneminden başlayarak devletin kurtuluşunu Batılılaşma politikalarında gören, *pozitivist felsefe* ve *sosyoloji* aracılığıyla Batı toplumlarının seviyesine ulaşabileceğini varsayan Türk entelektüelleri *ilerleme ve düzen* reçetelerini kendi dillerine *aktarma* yoluna gitmişlerdir. Siyasal hedeflerini Avrupa’da gelişmekte olan sosyal bilimlerin sağladığı meşruiyet çerçevesinde savunmalarına imkân tanıyacak tarzda, kendi düşünsel geleneklerine uyumlu, belli bir siyaset önerisinde bulunan Batılı düşünürleri kendi ortamlarında tanıtmış; telif ve tercüme eserlerle, onların araştırma, kavram ve kuramlarını kendi ülkelerine uyarlamışlardır. Bu da Türk sosyolojisine *bilinçli aktarmacılık* özelliği kazandırmıştır. Makalede Türkiye’de sosyolojinin tarihi; akademi öncesi dönemde ve 1914, 1933, 1960 ve 1980 tarihleri sonrasında öne çıkan ve temsil kabiliyeti yüksek sosyologlar, eserler ve tartışmalar dikkate alınarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sosyoloji Tarihi, Türkiye’de Sosyoloji, Türk Sosyologları, Kültürel Aktarma, Bilinçli Aktarmacılık

Hundred Years of Sociology in Turkey

Abstract: This article deals with the development and academic institutionalization of sociology in Turkey. Firstly, it outlined general characteristics of European and Turkish sociology and discussed the reasons for this shown interest in sociology. Since the Ottoman period, Turkish intellectuals who believed to save the state by Westernization policies as well as assumed to reach to Western social level by positivist philosophy and sociology, have tried to *transfer* the prescription of *order and progress* to their own language. They introduced those Western scholars fit into Turkish political tradition, suggest a certain policy, and support their position by means of social scientific legitimacy. Through their own works and translations, they adapted those Western scholars’ works, concepts and theories to the conditions of their country in which those works, concepts and theories brought the feature of *conscious transference* to the Turkish sociology. In this article, the history of sociology in Turkey is mainly based on leading sociologists, works and debates in the pre- and post-academic periods before and after 1914, 1933, 1960 and 1980.

Keywords: History of Sociology, Sociology in Turkey, Turkish Sociologists, Cultural Transfer, Conscious Transference

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, yucelbulut@gmail.com.

Osmanlı Devleti, henüz XVII. yüzyıldan itibaren belli alanlarda yenilikler yapmaya başlamıştı. Fakat bunlar başlangıçta ordu kurumunun *belli* alanlarıyla sınırlıydı.¹ Reform niteliği taşıyan bu yenilikler, birbirlerini tamamlayıcı ve sağlamaştırıcı başka reformlarla desteklenmiş değillerdi. Henüz bütün elitler tarafından benimsenen devlet siyasetinin gereği olarak gerçekleştirilen, sürekliliği olan bir reformlar silsilesine dönüşebilmiş de değillerdi. O nedenle reformların ömürleri de, etkileri de sınırlı kaldı. Topçuluk ocağı, hendesehane, Osmanlıca eser basan matbaa vb. birçok girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının ya da istenen sonuçların alınamamasının ardında reformların bütüncül ve sistematik olmayan bu karakteri bulunuyordu.

XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren ise, Avrupa siyasetinde gerçekleşen dönüşümlerle de ilişkili olarak (Metternich ve Viyana Kongresi sonrası düzen), Osmanlı Devleti'nin reform hareketlerinde, önceki dönemin yenilik hareketlerinden belirgin bir farklılaşma ortaya çıktı. Bir önceki dönemden en önemli farklılık, reformların artık gruplar üstü nitelik kazanarak bir 'devlet siyaseti' haline gelmesidir. Bu dönemde artık Padişahın ya da sadrazamın değişmesi, boyutlarında ve hızında bazı farklılaşmaları getirse de, reformların ana doğrultusunda köklü bir değişikliğe sebebiyet vermiyordu. Tersine batılılaşma siyaseti zamanla daha fazla kurumsal bir nitelik kazanıyordu. Her bir reform hareketi, başka alanlarda da reformlar yapılmasını zorunlu kılıyordu. Reformlar bütüncül bir bakış açısıyla gerçekleştiriliyordu. II. Mahmut'un saltanatının özellikle 1826 sonrasına denk gelen bu süreçte hukuk alanından başlayarak, eğitim, yönetim, bürokrasi ve hatta iletişim araçları vb. alanlarda etkileri ve sonuçları ancak yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan, kapsamlı reformlar silsilesi gerçekleştirildi.

Reformlar, *yeni* bilgi ve düşüncelerle yetişmiş yeni bir bürokrat-aydın sınıfı yarattı.² Yavaş yavaş eski bilginin ve eski yönetici kadroların yerini alan bu *yeni* bilgi ve *yeni* bürokrat-aydınlar, yeni iletişim araçlarının hâkimiyetini de kalıcı

¹ Bu bölümde İÜ AUZEF (Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi) için hazırlanan *Sosyolojiye giriş* başlıklı ders kitabının "Türkiye'de Sosyolojinin Gelişimi" başlıklı 4. dersinden yararlanılmıştır (Bulut, t.y.).

² Niyazi Berkes, Murtaza Korlaelçi ve Şerif Mardin'in eserlerinde, bu yeni entelektüel sınıfın düşünsel beslenme kaynaklarına, okudukları Batılı filozof ve bilim adamlarına, ellerinden düşürmedikleri kitaplara vb. ilişkin pek çok anlatı vardır. M. Şükrü Hanioğlu da, bu yeni bürokrat-aydınların beslenme kaynaklarına ilişkin ilgiye değer bir bilgi veriyor: "Bir dergi okuyucularından, kendi kütüphanesini oluşturmak için kitap bağışı talebinde bulunduğu ve üst düzey yöneticilerinden üçü toplam yüz yirmi altı cilt tutan kitaplarını bağışladıklarında; Bacon, Shakespeare, Montesquieu, Helvetius külliyatlarından Adam Smith, La Fontaine gibi yazarların eserlerine kadar pek çok yabancı kitabı içeren bu koleksiyonda İbn-i Haldun'un *Mukaddime'si* ile bir cilt *Kavaid-i Osmaniye* dışında tek bir yerli veya Doğu klâsîğine rastlanmadığı görülmüştür. Bir süre sonra ise Osmanlı aydınlarının kütüphaneleri Schopenhauer, Isnard, Büchner çeviri veya orijinallerinin doldurduğu mekânlar haline gelmeye başlayacaktır. (...) Hemen arkasından John Draper çevirileri piyasaya çıktı. Draper'in ana fikri toplumda çatışan temel unsurların 'din' ile 'bilim' olduğu ve bunun aynı zamanda tarihî bir karakter taşıdığı idi" (Hanioğlu, 1985 [?], s. 33).

hale getirdiler. Yeni edebî türler geliştirip mevcut edebî türleri dönüştürdüler. Yeni bir dil inşa etmeye giriştiler. Burada ayrıntılarına giremeyeceğimiz denli zengin bir arka plana sahip olan bu batılılaşma sürecinde açılan okullardan yetişen yeni aydın kuşağı için *pozitivizm* ile eş anlamlı kullandıkları *bilim* her şeyin belirleyicisi olmaya başladı. “Terakki” sözcüğünün ağızlardan düşmediği, “terakkiyât-ı cedide” sözünün efsunlu bir etkiye sahip olduğu bu dönemin aydınları nezdinde Osmanlı’nın gerileyişinin ve Batı’nın üstünlüğünün temelinde “ulûm ve fûnun” bulunmaktaydı. Hem iktidar, hem de muhalefet *pozitif felsefeye göre örgütlenmiş bir toplum ve devlet* tesis etmek arzusu taşıyorlardı.

Sarayın öncülüğünde başlayan Batılılaşma politikalarının pek çok paradoksal sonucu oldu. Bunlardan birisi de, devletin Tanzimat’la birlikte güçlenen merkeziyetçi siyasetini uygulamaya koymak amacıyla başlatılan reform hareketleri, yönetici seçkinler arasında fikir ayrışmalarına ve çatışmalara yol açmasıydı. Bu eğilimler XIX. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle, Osmanlı toplumunun unsurları arasında ortaya çıkan yoğun siyasal ve toplumsal mücadeleleri doğurdu. Reformu başlatan seçkinler, reformlardan arzu edilen sonuçları almak için reformların denetimini elden bırakmamayı tercih ettiler. Bunun için de, temel tercihleri reformlar doğrultusunda olsa dahi, kendilerinden başka güçlerin bu konularda müdahil olmalarını sınırlandırmaya çalıştılar. Ancak artık reformlar yeni kuşaklar halinde meyvelerini vermeye başlamıştı. Geri dönüşü olmayan bir yola girildiği her geçen gün herkes için daha aşikar bir hale geliyordu. Bu sürecin bir ürünü olarak ortaya çıkan entelektüel sınıflar arasından önce Yeni Osmanlılar (bkz. Mardin, 1996), sonrasında da Jön Türkler (bkz. Hanioğlu, 1985 [?]; Mardin, 1983; Ramsaur, Jr., 1972) olarak bilinen aydın hareketleri, *devletin kurtuluşuna* ve reformlara ilişkin görüşler öne sürmeye ve devlet politikalarını, –kendileri de birer reformcu olan– idarecilerin yönetim tarzlarını ve tasarruflarını, özellikle de dış politikalarını açıktan eleştirmeye başladılar.

Osmanlı’da ‘sosyoloji’ de, XIX. yüzyılın son çeyreğinde, öncelikle Jön Türkler olarak adlandırılan entelektüel kesimler arasında tanınmaya ve tanıtılmaya başladı. Osmanlı aydınlarının gündemine ilk kez girdiği bu dönemde sosyolojinin, Osmanlı Devleti’nin sorunlarından, çözüm arayışlarından ve düşünsel geleneklerinden etkilenmemesi düşünülemezdi. Nitekim öyle de oldu. Osmanlı aydınlarının *devletin bekasına* ilişkin kaygıları, arayışları, siyaset yapma tarzları sosyolojinin de belli özellikler kazanmasına neden oldu.

Sosyoloji XIX. yüzyılda Avrupa’da ve özellikle de Fransa’da, oluşmakta olan sanayi toplumunun sorunlarını kavramak ve çözmek amacıyla ortaya çıkmıştı. Tom Bottomore, bu dönemde icra edilen sosyolojinin *ansiklopedik, evrimci ve pozitif bilim olma iddiası* gibi özelliklerinden söz ettikten sonra, sosyoloji için “genel kapsamlı bir bilim olma iddiasına rağmen, (...) özellikle XVIII. yüzyıl-

daki siyasal ve ekonomik devrimlerin yarattığı toplumsal sorunlarla ilgilenmiş; her şeyin üstünde de, *yeni sanayi toplumunun bilimi* olmuştur” der (Bottomore, 1984, s. 7 –vurgu yazara ait). Sosyolojinin, bu bağlamda, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yaşanan devrimlerin ve toplumsal alt-üst oluşların yarattığı toplumsal ve siyasal koşulların açıklanması için ortaya çıkan bir bilim olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu anlamıyla sosyoloji, başlangıç dönemlerinde, Batı’da da reformcu ve düzenleyici bir bilgi alanı olarak düşünülmüyordu.

Sosyoloji’nin –özellikle de *ilk dönemi* itibariyle– Türkiye’deki durumu da bundan farklı değildir. *Türkiye’de sosyoloji, öncelikle, Batılılaşma politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır*. Aynı zamanda sosyoloji, Osmanlı aydını için, ‘nasıl batılılaşılacağına, iktisadi kalkınmanın nasıl sağlanacağına ve modern topluma nasıl geçileceğinin’ yollarını öğreten, bir başka deyişle, devlete ve toplumsal güçlere ‘kurtuluş reçeteleri’ sunacak bir *bilim* olarak görülmüştür.

Jön Türkler, böyle bir düşünsel ortam ve arayışın içine doğdular. Bu arayış ve tartışmalar, zamanla toplumsal güçleri ‘ilerleme taraftarları ve karşıtları’ şeklinde ikiye böldü. Jön Türkler Avrupa’nın üstünlüğünün temel sebebi olarak gördükleri *bilime* ve pozitif felsefeye duydukları inançla kendilerini inkılâpları hızlandıracak bir zümre olarak görüyorlardı. Bu aşırı özgüven, onları kendilerini birer toplum mühendisi ve hatta “içtimaî tabip”³ gibi görmeye yöneltti.

Şükrü Hanioğlu, ‘bilim’ ile bir milletin kurtuluşunun nasıl mümkün olabileceği gibi bir sorunsalın, Jön Türkler tarafından iki şekilde işlendiğini belirtir: “(...) birincisi, kuşkusuz kendilerine çok uygun düşen bir fikir sistemi ile toplumun açıklanmaya çalışılmasıdır. Bu da kendilerine istekleri doğrultusunda bir çerçeve çizen ‘Sosyal Darwinizm’den başka bir düşünce değildir” (Hanioğlu, 1985 [?], s. 51). Hanioğlu, Jön Türklerin *terakki* fikirlerinden, sıradan bireyin toplum içerisindeki rolünü önemsemeyen pozitivizm gibi, kurumlara verdikleri önemden, fakat bir yandan da bireyin toplumdaki gelişmeye daha çok müdahale etmesi gerektiği yolundaki fikirlere gösterdikleri artan ilgiden bahsettikten sonra şöyle der: “Bilim ile milletin kurtuluşunun işlenmesi sırasında Jön Türklerin üzerinde durdukları ikinci nokta, her alana nüfuz etme yeteneğinin olduğu varsayılan ‘bilim’in, yönetim konusunda da devreye girmesi gerektiği yolunda idi” (Hanioğlu, 1985 [?], s. 51-55). Bu tespitler, aynı zamanda Jön Türklerin, ortaya çıkışından itibaren sosyolojiye neden ilgi duyduklarına da ışık tutar niteliktedir. Jön Türklük içinden çıkan iki temel siyasal hareketin (*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* ile İttihat ve Terakki Cemiyeti), aynı zamanda iki farklı sosyoloji geleneğiyle de

³ “İçtimaî tabip” yaklaşımı ve Jön Türk aydınlarının toplumla, fakat özellikle ve öncelikle de devletle ilişkilerini bir tür *doktor-hasta ilişkisi* bağlamında düşünmelerine ilişkin değerlendirmeler için ayrıca bkz. Mardin, 1983.

(Sabahaddin Bey [*ilm-i içtima*] ve Ziya Gökalp [*içtimaiyat*]) doğrudan alakalı olmaları bu durumun bir ifadesi olarak değerlendirilmelidir.

Bu nokta, aynı zamanda, Türkiye’de sosyolojinin, özellikle de ilk dönemi itibarıyla belirgin bir şekilde, *siyaset* kurumuyla makro-sosyolojik ilgiler etrafında gerçekleştirdiği yoğun ilişkiye de işaret etmektedir.⁴ Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-ı Esasî gibi kritik eşiklerden geçen devlet seçkinlerinin ve entelektüellerin temel kaygıları *devleti kurtarmak*, hem de *acilen* kurtarmaktı. XIX. yüzyıl sonu itibarıyla, Osmanlı bürokrat-aydınlarının düşüncelerinde karşımıza çıkan eklektisizmin, ikiliklerin, çelişkilerin ve yüzeyselliklerin arkasında işte bu temel kaygı yatmaktaydı. Mardin, bu kuşaklardan özellikle aciliyet duygusunun baskısı altında olan Jön Türklerin *tarihsiz ve felsefesiz* bir düşünme formunu kurumsallaştırdığını iddia eder.⁵

Sosyolojinin Osmanlı’daki bu ilk yıllarında sosyologların toplumsal dünyayla ilişkisi, hem teorik hem ampirik ilgileri, büyük ölçüde köklü reformlar yapmaya dönük kuvvetli bir arzu tarafından şekillendi. *Devletin kurtuluşu* için üretilmiş *reçeteler* bağlamında toplumun da dönüştürülmesi hedeflenmişti. Böylece toplumsal mühendislik ve içtimaî tabip alışkanlıkları kurumsallaştırılmış ve sosyolojik bilgi araçsallaştırılmıştı. Cumhuriyet döneminde de devam eden bu alışkanlıkla, devlet reformu ihtiyaçlarından bağımsız olarak toplumun özellikleri, yaşanan süreçlere vermiş olduğu tepkileri ve deneyimleri uzun bir dönem boyunca, 1980 sonrasına dek önemsenmemiştir. Doktor-hasta ilişkisi bağlamında da sosyal bilim, gerek devleti gerekse toplumsal güç ve yapıları *onları hasta bırakan özelliklerinden kurtarma çabası* olarak icra edilmiştir.

Osmanlı Devleti’nin kurtuluşunu Batılılaşma politikalarında gören, *pozitivist felsefe* ve *sosyoloji* aracılığıyla Batı toplumlarının seviyesine ulaşabileceğini varsayan Osmanlı entelektüelleri sanayi toplumları için önerilen *ilerleme ve düzen* reçetelerini Osmanlıcaya *aktarma yoluna* gittiler. Osmanlı entelektüelleri, özellikle de belli bir siyaset önerisinde bulunanları, kendi düşünsel geleneklerine uyumlu fakat daha çok da siyasal hedeflerini Avrupa’da geliştirmekte

⁴ Sabahaddin Bey’in durumu bu noktada açıklayıcı bir örnek olarak önümüzde durmaktadır. Sabahaddin Bey bilim ile siyaseti birbirinden ayırttığı ve kendisini siyasetten ziyade bilimsel çalışmalara hasrettiği övgülerine mazhar kılınca da, siyasetle uğraşmadığı dönemlerde sosyolojiyle de uğraşmamıştır. Bağlanmayı tercih ettiği Le Play’nin sosyolojik düşünce geleneği ona aynı zamanda temel siyasal tercihlerini bilimsel bir düzlemde savunabilme ve dolayısıyla da meşruiyetini sağlayabilme imkânı vermiştir. Ayrıca Sabahaddin Bey, Türkiye’de siyasal çözümün bir anlamda tesis edildiği Cumhuriyet’in kuruluşu sonrasında herhangi bir sosyolojik çalışma içerisinde olmamıştır. Aynı şekilde, Gökalp’in Cumhuriyet’in kuruluşu sonrasında meşhur *bars-medeniyet* kuramını, *tezhib* şeklinde adlandırdığı yeni bir kavramla yeni koşullara uyarlama çabası da manidardır. Gökalp’in Durkheim sosyoloji geleneğiyle kurduğu ilişkiyi siyasal düşünceler bağlamında değerlendiren kapsamlı bir çalışma için bkz. Parla, 2006.

⁵ Bu *acilciliğin* ve siyasetle ilişkili olmanın aydınlarımızın düşünceleri üzerindeki etkisine bir örnek olarak Şerif Mardin’in Sabahaddin Bey’le ilgili yaptığı şu tespit oldukça açıklayıcıdır: “Kısaca Sabahaddin Bey’in trajedisi sosyoloji tekniklerini bir siyasi program olarak göstermek zorunda bırakılmış olmasıdır” (1983, s. 217).

olan sosyal bilimlerin sağladığı meşruiyet çerçevesinde savunmalarına imkân tanıyacak tarzda, Batılı düşünürlerin eser ve fikirlerini Osmanlı dünyasına tanıttılar. Onların kavram ve kuramlarının, Osmanlı ülkesinin koşullarını dikkate alacak şekilde, serbest bir tercümesini yaptılar. Başka bir deyişle, Batılı sosyal bilimcilerin teorilerini Osmanlı Devleti'nin koşullarına uyarladılar. Bu da, ilk dönemlerde sosyolojinin bir diğer niteliğinin şekillenmesine yol açmıştır: *aktarmacılığın bilinçli bir biçimde icrası*. Gökalp'in gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet'teki yaygın ve kalıcı etkisini de, onun siyasal iktidarda bulunan grubun içerisinde yer almasında değil de, bu adaptasyon sürecine yaptığı müdahalede aramak daha açıklayıcı olacaktır.⁶

Türk Sosyolojisinin Akademi Öncesi Tarihi

Sosyolojinin Osmanlı'daki *akademi öncesi* tarihi, Frédéric Le Play'nin düşüncelerine ilgi duyan Ali Suavi'nin 1860'ların sonundaki yazılarına kadar geriye götürmek mümkünse de (bkz. Koçer, 1975, s. 3), yaygın olarak, Avrupa'ya göç etmek durumunda kalmış Jön Türklerin 1890'lardaki ilgilerine dayandırılır. 1896'da *Maarif Mecmuası*'nda Rıza Tevfik'in Herbert Spencer'dan ilhamla kaleme aldığı notları, 1900'de Ahmet Şuayip'in *Servet-i Fünun* dergisinde çıkan Émile Durkheim, Émile Boutroux ve Henri Bergson'dan bahseden yazıları ve yine 1900'de Hasan Tahsin Avni'nin René Worms'tan yaptığı tercüme bu ilginin devam eden örnekleri olarak değerlendirilmelidir.

Bunlara ek olarak Ahmet Rıza, Suphi Ethem, Mustafa Suphi, Bedii Nuri (ayrıca *Mülkiye ve Envar-ı Ulum*'daki yazılarıyla), Celal Nuri, Satı el-Husri ve Ahmet Şuayip gibi isimlerin *Servet-i Fünun* (özellikle 1899'dan itibaren) ve *Ulûm-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* (1908-1911) gibi dergilerde kaleme aldıkları makaleler Türk sosyolojisinin akademi öncesi tarihinin bir parçasıdır. Yine bu isimler çok sayıda telif veya tercüme kitaplar da yayımlamışlardır.

Durkheim'in takipçilerinden Célestine Bouglé'nin 1907 tarihli *Qu'est-ce que la sociologie?* başlıklı eserinin ilk bölümü önce İsmail Suphi (sonradan Suphi Ethem ismini kullanacaktır) tarafından "Sosyoloji Nedir" ismiyle serbest bir şekilde çevrilerek 1909'dan itibaren parça parça *Genç Kalemler*'de, eserin tamamı da sonradan Mustafa Suphi tarafından tercüme edilerek kitap olarak (*İlm-i İctimai Nedir?*, Selanik) 1912'de yayımlanmıştır. Suphi Ethem daha sonra çıkardığı *Sosyoloji* (Manastır, 1911) ile Türkçe'de "Sosyoloji" başlıklı ilk telif kitabın müellifi olacaktır. Mustafa Suphi'nin de daha sonraki dönemde Belçikalı bir kimyacı ve sanayici olan Ernest Solvay'in sosyolojisine dair yazılar kaleme aldığı belirtilmektedir. Bütün bunlar dönemin aydınlarının sosyolojiye duydukları ilgiyi yansıtan örnekler olarak görülebilir.

⁶ Taha Parla, Gökalp'in bu etkisini 'korporatizm' bağlamında yetkin bir şekilde değerlendirmektedir (Parla, 2006).

Suphi Ethem, Ahmet Şuayip, Satı el-Husrî ve Bedii Nuri gibi isimlerin 1909’dan itibaren yayımladıkları çalışmalar ve Ethem Necdet’in *Tekâmül ve Kanunları* (1913) “organizmacı sosyoloji” yaklaşımını esas almaktadır. Bu çerçevede Herbert Spencer’in düşünceleri, Osmanlı aydınları arasında bu dönemde yaygın etkiye sahip sosyolojik düşünceler arasında sayılmalıdır.

Le Play ve takipçilerinin düşüncelerini benimseyen Sabahaddin Bey, Türkiye’de sosyolojiyle ilgilenme biçimini değiştirmiştir. Sabahaddin Bey, Le Play’nin takipçileri olan Edmond Demolins ve Paul Descamps’la tanışmış ve onların *Science Sociale*) ekolü olarak bilinen yaklaşımlarını Paris’te yayımlamış olduğu *Terakkî* dergisinde tanıtmıştır (1906-1907). Demolins’in bazı eserleri de 1910’larda Türkçe’ye tercüme edilmiştir.⁷ Bu yıllarda, *Say ve Tettebbu* dergisinde yazdıkları yazılar (1910-1912) ile Ahmet Sanih ve İbrahim Rüştü, *Donanma* dergisine yazdığı çeşitli yazılar ve yaptığı araştırmalarla da (1913) Mehmet Ali Şevki [Sevündük] Bey, Le Play sosyolojisini Türkiye’de tanıtmaya devam ettiler.

Psiko-sosyolojik eğilim bağlamında Gustave Le Bon’un düşüncelerinin etkisi, Abdullah Cevdet’in *İctihad* dergisinde kaleme aldığı yazılar ve Le Bon’dan tercüme edilen *Ruhu’l-Akvam* adlı eser üzerinden gözlenebilir. Bu etki, Celal Nuri’nin bu yaklaşımın etkisindeki çalışmalarıyla daha da kuvvetlenmiştir. Ayrıca Gabriel Tarde ve Georges Palante gibi Fransız sosyologlarının düşüncelerinin, 1910’lar itibariyle *Servet-i Fünun ve Yeni Felsefe* gibi dergilerde tanıtıldığı görülmektedir.

Türkiye’de Sosyolojinin Akademide Kurumsallaşması

Türkiye’de kazandığı meşrutiyet giderek artan sosyolojinin akademide kurumsal hale gelmesi, Ziya Gökalp’in 1914 yılında sosyolojiyi Darülfünun ders programlarına dâhil etmesiyle başlar (Bulut, 2011, s. 7). 1910’larda sosyolojiyle ilgilenmeye başlayan ve Durkheim’in sosyoloji anlayışını rehber edinen Gökalp’in etkisi, kısa zamanda yalnızca İctimaiyat Kürsüsü’nde değil, Darülfünun’un başka birçok disiplinde de kendisini göstermiştir. Gökalp; *geleceğin Türkiye’si* için formüle ettiği toplumsal örgütlenme, öncelik ve ihtiyaçlar çerçevesinde edebiyat tarihinden ilahiyata, iktisattan pedagojiye pek çok disiplinin işbirliği içinde gelişmesini sağlamaya çalışır. Buradaki temel etken Gökalp’in ulus-devlet milliyetçiliğine olan koyu bağlılığıdır. 1915’te İctimaiyat Darülmesai’si’ni kurar, 1917’de *İctimaiyat Mecmuası*’nı çıkarır. I. Dünya Savaşı’nın bitiminde İstanbul’un işgal edilmesi ve Gökalp’in, diğer pek çok İttihatçı gibi Malta’ya sürgüne gönderilmesiyle birlikte Darülfünun’daki sos-

⁷ *Yeni Mektebde* adlı eserini 1912’de Nafi Atuf, *Yollar: Asl-ı İctimaiyi Yol Nasıl Vücuda Getirir?* adlı eserini 1913’te Ahmet Sanih, *Anglo-Saksonların Esbab-ı Faikiyeti Nedir?* adlı eserini 1913-1914 yılında A. Fuat ve A. Naci, *Mevki-i İktidar* adlı eserini de 1914’te A. Naci Türkçe’ye tercüme ettiler.

yoloji eğitimi de sekteye uğrar. Cumhuriyet'in kurulması sonrasında ise gerek Mehmet İzzet'in genç yaşta vefatı nedeniyle kısa süren faaliyetleri, gerekse Necmeddin Sadık [Sadak]'ın çalışmaları sosyolojiyi Gökalp dönemindeki etkisine ve yaygınlığına kavuşturmak için yeterli olmamıştır.

1928'de kurulan Türk Felsefe Cemiyeti bünyesinde sosyoloji çalışmaları da yapılmıştır (cemiyet, *Felsefe ve İctimaiyat Mecmuası* isimli bir de yayın organına sahipti). Lütfi Erişçi iki ismin çalışmalarını Türkiye'deki Durkheimcı sosyoloji geleneğinin dışında "yeni temayüller" olarak nitelendirmektedir: Bunlardan ilki, 1933'ten itibaren Hukuk Fakültesi birinci sınıf müfredatına dâhil edilen sosyoloji dersini veren Alman akademisyen Gerhard Kessler'dir. Kessler aynı zamanda 1933 Üniversite Reformu çerçevesinde Hukuk Fakültesi bünyesinde kurulan ve sonrasında İstanbul Üniversitesi (İÜ) İktisat Fakültesi'nin de çekirdeğini teşkil eden İktisat ve İctimaiyat Enstitüsü öğretim üyelerindedir. İkincisi ise, yayımladığı *Muasır Avrupa İctimaiyatı* (1933) isimli çalışmasında Amerikan sosyolojisini benimsediğini belirten *Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü* muallimlerinden Mehmet Saffet'tir (Erişçi, 1941-1942, s. 164-165).⁸

1933 Üniversite Reformu Sonrasında Türkiye'de Sosyoloji

Bu süreçte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (İÜEF) Sosyoloji Kürsüsü, Gökalp sonrasında, Hilmi Ziya Ülken'in öncülüğünde 1940'larla birlikte 'ikinci' kuruluşunu yaşıyordu. Ülken, derin entelektüel kişiliği ve zengin akademik ilgisiyle sosyoloji bölümünün kurumsal bir nitelik kazanmasında öncü bir rol üstlendi. Ülken sosyolojinin yanında meslekî olarak mantık, felsefe, ahlâk, sanat gibi alanlarda da birçok kıymetli eser üretti. Batı dünyasındaki düşünsel gelişmeleri çok yakından takip ediyordu ve Türk akademi çevrelerini yeni düşünsel gelişmeler konusunda hızlı bir şekilde bilgilendiriyordu. Kurucusu ve yöneticisi olduğu İÜEF *Sosyoloji Dergisi*'nde bu türden pek çok araştırma metni, makale vs. yayımlanmıştı. Ülken aktif bir sosyolog olarak uluslararası sosyoloji topluluklarıyla da etkin bağlar kurdu. Onun öncülüğünde İstanbul Üniversitesi ve Türkiye, uluslararası sosyoloji kongrelerine ve farklı alanlarda birçok toplantıya ev sahipliği yaptı. Ülken'in İÜEF Sosyoloji Bölümü'ne başkanlık yaptığı yıllarda birçok önemli Batılı sosyolog İstanbul'a gelerek ders, konferans ve seminerler verdi.

Türkiye'de sosyolojik düşüncenin farklılaşma ve çeşitlenme imkanını doğuran bir diğer kritik süreç, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (AÜ DTCF) başkanlığını Fransız akademisyen Olivier Lacombe'un yaptığı Felsefe Enstitüsü bünyesinde, 1939'da Behice Boran'ın başkanlığın-

⁸ Türkiye'de sosyoloji eğitiminin, fakat özellikle de belli bir tarihe kadar Türkiye'deki sosyoloji eğitimiyle özdeşleşmiş gibi duran İÜEF Sosyoloji Kürsüsü'nün hocalarının, müfredatının ve çalışmalarının tarihi için ayrıca bkz. Yalvaç, 1985a; Yalvaç, 1985b; Coşkun, 1991.

da kurulan; Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav ve Mediha Berkes gibi farklı disiplinlerden akademisyenlerin görev aldıkları sosyoloji kürsüsü ile yaşandı (Berkes, 2005). Bu kürsüyle birlikte, Türkiye’de –daha önceki tarihlerde cılız da olsa varlığıyla karşılaştığımız– sosyolojik araştırmaların ampirik olarak delillendirilmesi temel bir yaklaşım olarak kurumsallaşma eğilimine girdi. II. Dünya Savaşı sonrasında dünyada meydana gelen siyasal gelişmeler (San Francisco düzeni ve Soğuk Savaş), bu gelişmelere ayak uydurmak isteyen Türkiye Cumhuriyeti’nin dönüşümleri ve özellikle de dönemin iktidar partisi CHP içerisindeki kırılmalar neticesinde, Boran başta olmak üzere kürsünün kurucu akademik kadrosu 1948 Tasfiye hareketiyle birlikte dramatik bir şekilde üniversiteden kopartıldı. Bu olay Türkiye sosyal bilimleri açısından önemli sonuçlar doğurmuştur.⁹ Yaşadıkları yıpratıcı tasfiye sürecine rağmen Muzaffer Şerif ABD’de, Berkes Kanada’da ve Pertev Naili Fransa’da yapmış oldukları çalışmalar ile gerek Türk gerek uluslararası sosyal bilim alanında etkinliklerini artırarak sürdürmüşlerdir.

1960 sonrasında Türkiye sanayileşme ve planlı ekonomi dönemine geçiyordu. Bu da sosyal politika bağlamında sosyolojik çözümlere duyulan ihtiyaç ile birlikte akademik kurum ve akademisyen sayılarındaki artışı da beraberinde getirdi. Böylece 1960’lı yıllardan itibaren bir yandan toplumsal yapı tartışmaları yoğunlaşırken, bir yandan da “tarihle yeniden yüzleşme” niteliğindeki tarih tezi tartışmaları gündeme geldi (İÜEF Sosyoloji Bölümü, t.y.).

Hilmi Ziya 27 Mayıs sonrasında İÜEF Sosyoloji Bölümü’ndeki görevinden alınmasıyla, daha sonra geri dönüşüne izin verilmesine karşın, akademik faaliyetlerini –daha önce yarı-zamanlı olarak ders verdiği– Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde sürdürmeyi tercih etti. Bu dönemden sonra İÜEF Sosyoloji Bölümü, çalışmalarını Nureddin Şazi Kösemihal başkanlığında sürdürdü. Aynı yıllarda Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu da çalışmalarını İÜ İktisat Fakültesi’nde ve İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsü bünyesinde yürütüyordu.

1933 Üniversite Reformu sonrası yılların dikkati çeken bir özelliği, malum olduğu üzere, yeni ihtiyaçlara uygun bilgi üretmesi beklenen üniversitenin yeniden yapılandırılmasında yabancı hocalardan yararlanma yoluna gidilmesidir. Bu arada, özellikle nazizm ve faşizmin yükselişte olduğu bölgelerden ırksal, ideolojik, dinsel/mezhepsel sebeplerle göç etmek durumunda kalmış Avrupalı hocaların birikiminden de genişçe yararlanılmıştır. Bu çerçevede gerek İstanbul Üniversitesi’nde gerekse Ankara’da yeni kurulmakta olan DTCF gibi eğitim kurumlarında Ernst Eduard Hirsch, Fritz Neumark, Wilhelm Röpke, Alexander Rustow, Ernst Reuter, Ernst Engelberg ve daha başka pek çok Av-

⁹ 1948 tasfiyesi için özellikle bkz. Çetik (Ed.), 1998. Niyazi Berkes özelinde kaleme alınmış bir inceleme olmakla birlikte söz konusu tasfiyeye ilişkin de doyurucu değerlendirmelerde bulunan bir yazı için bkz. Altun, 2004.

rupalı akademisyen değişik süreler için görev yaptılar ve Türk akademik hayatının zenginleşmesine ve şekillenmesine ciddi bir katkıda bulundular.

Bu isimler arasında bulunan Gerhard Kessler (1883-1963), Türkiye’de sosyolojinin ve daha özeldede sosyal politikanın gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Kessler, 1930-1933 arasında Alman Demokratik Partisi üyesi olarak, giderek güçlenen nasyonal sosyalizm karşısında aktif bir mücadeleye girişir. Mart 1933 seçimlerinin ardından Hitler’in koalisyon hükümeti, onların çoğunluğuna sahip olunca, aynı ay içerisinde Kessler’in Leipzig Üniversitesi’ndeki profesörlüğüne son verilir. Sonraki süreçte sürekli taciz edilen, evi aranan, evinin camları kırılan, 1933’ün Haziran-Ağustos ayları arasında hapse de atılan Kessler; bir dönem öğrencisi olan Fritz Neumark’ın yardımıyla, Maarif Vekaleti’nden akademik faaliyetlerini Türkiye’de sürdürmesi için aldığı davete icabet ederek Aralık ayında İstanbul’a gelir. Bu tarihten sonra, 18 yıl boyunca İÜ İktisat Fakültesi Sosyal Politika Kürsüsü’nde, sosyoloji, iktisadi bilimler, siyaset bilimi ve yerel yönetimler dersleri veren ve akademik faaliyetlerini sürdürmüştür.

Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu (1901-1974) da 1930’lardan, emekli olarak ayrıldığı 1973 yılına kadar İstanbul Üniversitesi’nde yürütmüş olduğu öğretim üyeliği görevi, bu yıllar boyunca neredeyse tek başına yayımladığı İş –kısa bir süre İş ve Düşünce ismiyle de yayımlanmıştır– dergisi ve üyesi olduğu, yönetiminde etkili olduğu dernekler aracılığıyla Türkiye’deki toplumsal, siyasal ve ekonomik hayatla ilgili konulara ilişkin sürekli olarak değerlendirmelerde bulunmuş, düşünceler geliştirmiş ve politikalar önermiş bir akademisyendir. Fındıkoğlu, akademisyen kimliğinin yanı sıra, aynı zamanda ve belki de daha önemlisi, *muhafazakar sağ* düşünceye mensup bir ideolog nitelmesini hak edecek özelliklere de sahipti. Bu anlamda, bir akademisyen-ideolog portresi çizmektedir. Türk sosyolojisinde Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin ile başlatılabilecek kronolojik zincirin Mehmet İzzet’ten sonra gelen halkasını teşkil eden Fındıkoğlu, Ziya Gökalp ve Türk Aile Hukuku üzerine hazırladığı doktora çalışmasını 1935 yılında Strazburg’da tamamlamıştı. 1934 yılından itibaren İÜ Edebiyat Fakültesi ile İktisat Fakültesi’nde görev yaptı. İçtimaiyata giriş (1944), *Hukuk sosyolojisi* (1944), *Metodoloji* (1945), İçtimaiyat dersleri: *Sosyoloji doktrin ve kolları* (1971), İktisat sosyolojisi bakımından sosyalizm I - II (1976) onun hayli çok yayınından sadece birkaçıdır.

1950’lerin son yıllarından itibaren ABD’li uzmanların öncülüğünde ve büyük ölçüde de onların finansmanı ile Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü (TODAİE) ile Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) gibi araştırma kuruluşları ve devlet kurumları kurulması ile Türkiye’de farklı bir sosyal bilim anlayışının canlanması söz konusu olmuştur. Mübeccel Belik Kıray’a DPT tarafından yaptırılan *Ereğli* araştırması önemli bir dönüm noktasıdır (Belik

Kıray, 1964). Bu türden çalışmalar, Birleşmiş Milletler bünyesinde görevli olarak bir öneri raporu yazan Charles Abrams'ın teklifiyle 1956'da kurulan Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ile farklı bir sosyal bilim anlayışının kurumlaşmaya başladığının göstergesidir. AÜ DTCTF Sosyoloji Kürsüsü'nün kısa süren ömrü (1939-1948) esnasında Şerif, Boran ve Berkes'in öğrencisi olan Kıray ise bu yıllarda ODTÜ'nün sosyal bilimler programını kuruyordu.

Ankara Üniversitesi'ne bağlı bazı sağlık kurumlarının çekirdeğini oluşturduğu ve 1967'de kurulan Hacettepe Üniversitesi'nde ise sosyoloji eğitimi, üniversitenin kuruluşu öncesinde, 1964'te başlamıştı. Anılan sosyoloji bölümlerine daha sonra Ege, Boğaziçi ve Mimar Sinan gibi üniversiteler katılmış ve sosyoloji eğitiminin çeşitlenmesi artarak sürmüştür.

1980'lerden Günümüze Türk Sosyolojisi

1980'ler yalnızca Türkiye için değil, tüm dünya için yeni gelişme ve dönüşümlerin yaşandığı; bunların ekonomik, ticari, teknolojik, siyasal, kültürel ve toplumsal etkilerinin sonraki yıllarda çok daha açık bir biçimde ortaya çıktığı yıllar oldu. Bu değişimlerin entelektüel tartışmalarda, felsefede, sosyal teoride yansımaları bulmaması elbette imkansızdı. 1980 sonrasında düşünce ortamı, büyük ölçüde bu değişimleri anlama çabaları etrafında şekillendi. Ekonomiden siyaset bilimine, uluslararası ilişkilerden kamu politikalarına, felsefeden sosyolojiye hemen bütün disiplinlerin temel ilgileri, yöntemleri, kavramları değişip çeşitlenmeye başladı. Düşünce hayatımızdaki bu değişimi, sadece, söz konusu dönemde yayımlanan telif ve tercüme eserlerin niteliklerine bakarak dahi görebilmek mümkündür.

Sosyoloji özelindeyse, belli bir gecikmeyle de olsa Max Weber, Frankfurt Okulu düşünürleri ve post-modernizmin yanı sıra Ortodoks Marksizmin ve pozitivist bilimin eleştirisi gündeme geldi. *Modernleşmeye* değil ama belli bir türüne (örneğin, tepeden inmeceli modernleşme anlayışına), *moderniteye* değil ama belli bir modernite anlayışına tepki bu dönemde sıklıkla karşılaştığımız bir eğilim oldu. Tahakküm edici yapılar olarak toplum, cemaat, sistem, devlet, siyaset ve ideoloji eleştirildi; bunlar karşısında bireyi önemseyen anlayışlar savunuldu. Tepeden inmeceli yaklaşımlara karşı, toplumsal düzlemde hareket eden özgürlükçü yaklaşımlar öne çıkarıldı. Özetle, 1980'lerle birlikte eski kimliklerin ve yapıların pek çok noktadan ve pek çok disiplinin imkanlarından hareketle eleştirildiği, yerlerine yenilerinin ya da yeni bakış açılarının önerilmeye çalışıldığı bir akademik ve entelektüel hayatla karşılaşmaktadı. Askerî ihtilal döneminin olağanüstü koşulları nedeniyle başlangıçta sınırlı, cılız ve çekingen başlayan bu tartışma hayatı gittikçe çeşitlenip canlanacaktır.

Yer yer 1980 öncesinin egemen yapılarının ve ideolojik hareketlerinin yaşadığı kırılmaların da eşlik ettiği bu entelektüel tartışma ortamında Theodor

Adorno, Max Horkheimer, Michel Foucault, Louis Althusser, Jean François Lyotard, Thomas Kuhn, Karl R. Popper, Ivan Illich, Paul Fayereband ve Max Weber gibi bilim felsefesi, tarih, siyaset bilimi, felsefe ve sosyoloji disiplinlerinin önemli düşünürlerinin eserleri ve düşünceleri belirleyici etkide bulundular. Zenginleşerek genişleyen bu tartışma ortamına, 1990'ların sosyal bilimlerin mantığını sorgulayan ve tartışmaya açan *Gulbenkian Komisyonu Raporu: Sosyal Bilimleri Açın* gibi eserler de ayrıca katkı sağladı.

1980 öncesinin *katı* kimliklerinin, yaklaşımlarının ve yapılarının eleştirisini, hatta terk edilmesini beraberinde getiren bu tartışma ortamında, temel eserlerini 1960'larda vermiş olan Şerif Mardin gibi Türk sosyolojisinin önemli isimleri *yeniden*, hatta temel eserlerini verdiği ilk dönemlerinden daha da güçlü bir biçimde hatırlandı. Mardin'in temel eseri olarak değerlendirebileceğimiz *The Genesis of Young Ottoman Thought*, ancak 1994'te *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu* adıyla Türkçe'ye kazandırıldı. Dağınık şekilde farklı dergi ya da kitaplarda yayımlanmış makaleleri derlendi, yabancı dilde olanlar Türkçe'ye tercüme edildi ve "Toplu Eserleri" üst başlığıyla seri halinde yayımlandı. Şerif Mardin'in bütün eserlerinin böylece derli toplu bir şekilde Türk okurunun hizmetine sunulması, Türkiye'nin güncel meseleleriyle ilgili olarak yazılı ve görsel medyada Şerif Mardin'in ve düşüncelerinin görünürlüğünün artması Türkiye'nin toplumsal problemlerinin ele alınışında 1980 öncesinin egemen sosyolojik yaklaşımlarından farklı ve güncel durumu anlamaya daha uygun bir yaklaşıma sahip olmasıyla alakalı olsa gerektir.

1980 öncesi ile sonrasının siyah-beyaz şeklinde keskin farklara ve mutlak biçimde taban tabana zıt özelliklere sahip olduklarını söyleyemesek bile, bu iki dönemde takip edilen ulusal ve uluslararası ekonomik ve toplumsal politikalarda belli bir farklılaşmanın olduğu da gözlenmektedir. 1980 sonrasında gerek yönetim gerek toplum düzeyinde eski alışkanlıklar devam etmekteydi. Ancak takip edilen ekonomi politikalarının yarattığı yeni toplumsal yaşama koşulları ve yeni fırsatlar bu alışkanlıkları değiştirmeye zorlamaktaydı.

Türkiye'de kentsel nüfus ile kırsal nüfus arasındaki oranın kentli nüfus lehine döndüğü, başka bir deyişle yaşanan yoğun göç nedeniyle kentli nüfusun oranının hızla arttığı 1980'lerin Türkiye'si, Karl Marx'ın adlandırmasıyla "katı olan her şeyin buharlaşması" ya da Max Weber'in ifadesiyle "dünyanın büyüünün bozulması" halini yaşamaya başladı. Bu yeni durum, elbette yeni toplumsal meseleler ortaya çıkardığı gibi mevcut toplumsal sorunlara ya da Türkiye toplumunu inceleyebilmek için egemen sosyolojik yaklaşım ve yöntem dışında yeni yaklaşım ve yöntemleri gerekli kılmıştır.

Aytül Kasapoğlu'nun sosyoloji öğretim elemanlarıyla 1991 tarihinde gerçekleştirdiği araştırmada, Türkiye'de sosyolojinin en önemli sorunu olarak neyi gördükleri de araştırılıyordu. Öğretim elemanlarının verdiği cevaplara

göre, Türkiye’deki sosyolojinin en önemli sorunları arasında birinci sırayı % 30,98 ile *aktarmacılık*, ikinci sırayı da % 14,08 ile *gelenek yokluğu*, üçüncü sırayı %12,67 ile *alan araştırma yetersizliği* ve dördüncü sırayı da *yöntem kargaşası* almaktaydı (Kasapoğlu, 1991, s. 28). “Türkiye’de sosyolojinin genel bir özelliği olarak *aktarmacı* karakterinden hep söz edilegelmiştir. Ancak Osmanlı aydınları arasında sosyolojiyle ilgilenmenin tarihinin kabaca 1890’larla birlikte başladığı hatırlanacak olursa, yaklaşık 100 yıl sonra, 1991’de hala birincil önemde bir sorun olarak bu hususa dikkat çekilmesi manidardır” (Bulut, 2011, s. 17).

Bahattin Akşit, Cumhuriyet döneminde Türkiye’de sosyolojiyle ilgili kaleme aldığı değerlendirme yazısında, Türkiye’de sosyolojinin gelişimiyle ilgili bir konu olarak *yerlileşme ve/veya uluslararasılaşmaya* dikkat çekiyor (Akşit, 1997, s. 9). Sosyolojimizin bu konuyla, 1980 sonrasında, ‘yerlilik’ bağlamında daha fazla ilgilendiğini söyleyebiliriz. Her ne kadar yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti bağlamında Gökalp sosyolojisi ele alınsa ve milliyetçilikle özdeşleştirilse de, özellikle 1945 sonrasında Türk sosyolojisinin en önemli özelliği dışa dönüklüğü olmuştur. Bu dönem için Batı –birçok akademisyenimizin ifadesiyle “merkez”– ülkelerinde üretilen teori ve yöntemlerin etkisinde şekillenip gelişen bir Türk sosyolojisinden bahsetmek daha doğru gözüküyor. İlişki kurulan sosyoloji geleneklerinin sığılığı ya da tek yönlülüğü, sosyolojimizin yüzünün Batı’ya dönük olmasına engel değildir. Son dönemlerde ise artan bir biçimde Türk toplumunun kendine özgü dinamiklerinin araştırılması bağlamında yerliliğe vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Bu söylemi dile getiren yayınların sayısındaki artış ve sosyoloji bölümlerinin müfredatlarında Türk sosyolojisi geleneğini anlamaya ve tarihine yönelik dersler konulması da, bu değişimi yansıtır niteliktedir. Fakat yerlileşme ve uluslararasılaşma denkleminde hala halledilmesi gereken bir denge probleminin olduğu da açıktır. Zira söz konusu gelişmelerin ne kadarının Türkiye içi tartışmalardan üredığı, ne kadarının yine merkez ülkelerde sosyoloji disiplini üzerinde gerçekleştirilen gerek kuramsal gerek yöntemsel tartışmaların ülkemize yansımaları olduğu hususunun açıklığa kavuşturulması –nihaî noktada, bağımlı değişken konumunda olup olmadığımızı anlamak açısından– elzemdir (Bulut, 2011, s. 17-18).

Bu noktada Oğuz Işık ve M. Melih Pınarcıoğlu’nun birlikte gerçekleştirdikleri bir araştırmada –gecekondu ve kent çalışmaları özelinde– yapmış oldukları şu değerlendirmeler eski ve yeni sosyolojik durumlar ve yaklaşımlar arasındaki farklılaşmaları göstermesi açısından oldukça açıklayıcıdır:

Sosyal bilimlerin son yıllarda karşılaştığı eleştiriler arasında belki de en yıkıcı olanı, tüm sosyal bilimlerin özünde, özgün bir *mekânsal ontoloji* yattığı yönündeki eleştiri olmuştur. Daha açık bir anlatımla, Aydınlanma geleneğinden beslenen tüm sosyal bilimler, temel inceleme nesnesi olarak belirli

mekânsal sınırlarla tanımlanan ulus devleti almış ve ulus devleti tanımlayan politik sınırların, tek tek disiplinlerin ele aldıkları ilişki ve süreçlerin değişmez çerçevesini belirlediğini varsaymıştır. (...) Ulus devleti ele aldığı ilişki ve süreçlerin değişmez çerçevesi olarak tanımlamasına yol açan mekânsal ontolojisinin yerine, bugünün dünyasının temel elemanı olan akışkanlıkları esas alan yeni bir ontoloji kuramadığı takdirde sosyal bilimler, dünyayı açıklama aracı olarak tüm meşruiyetini yitirmek ve hiçbir toplumsal geçerliliği bulunmayan uzmanlık alanlarına dönüşmek tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu yeni ontolojinin temeli de eleştirelilik ve kendi üzerine düşünme geleneği (*reflexivity*) olmak zorundadır. Bunun ise esas olarak toplumsal pozisyonların önceden belirlenmiş olduğu, sabit referans noktaları olan toplum sosyolojisinden, *akışkanlıkların sosyolojisine* geçişin ilk adımı olacağına inanıyoruz.

(...) Yeni bir dil bulduğu takdirde sosyal bilimler toplum ile ilişkilerini yeniden tanımlayabilmek fırsatı ile karşı karşıyadır aslında. (...) Türkiye sosyal bilimcilerin anlamlandırmakta güçlük çektikleri 'çatlaklar' üzerine yerleşmiştir. Türkiye, en başından bu yana kendisi için uygun görülen hazır kimliklere direnmiş, donanımsız gözlemcilerle kimliksiz görünmesine (ne Doğu ne Batı; hem Doğu hem Batı) yol açacak bir konumda, kelimenin tam anlamıyla 'arada' var olagelmıştır.

Tüm bu söylediklerimiz Türkiye'nin *arada kalmışlığını*, sosyal bilimler için yeni bir dil arayışında *fırsat* olarak gördüğümüz anlamına gelmektedir. Bu yeni dil arayışının temelini ise, sadece sosyal bilimlerdeki değil, hayatın her alanındaki kutuplaşmalara karşı çıkış oluşturmak durumundadır. Arada kalmışlığın, kafa karışıklığı ve ne yapacağını bilemezlik gibi anlamları olabileceğinin ve edilgen bir konuma götürebileceğinin elbette ki bilincindeyiz. Ama bizler, tam tersi bir anlam yüklenbildiği, birbirine karşı uçların sorgulandığı *aktif* bir konum haline dönüştürülebildiği takdirde arada kalmışlığın, hem daha *bütünleştirici* düşünüş tarzlarına hem de dönüştürme gücü olan eyleme öncülük edebileceği inancındayız.

(...) Karşıtlıklara odaklanan bakış, sadece sabit referans noktaları olan bir bakış değil, aynı zamanda önceden tanımlanmış iyi-kötü, güzel-çirkin tanımlamalarından hareket eden ve en önemlisi, kamerasını iyi-güzel dediği alana yerleştiren bir bakıştır. Bu ayırım, hem fiziksel hem de sınıfsal sınırların geçirgen olduğu günümüz dünyasındansa, keskin sınırlı bir toplumsal geometriye uygun bir ayırımdır. Biz ise, sabit referans noktaları olan bakışları reddettiğimiz gibi, bu ayırımların günümüz koşullarında hiçbir anlamı olmadığını iddia edeceğiz. (Işık ve Pınarcıoğlu, 2001, s. 31-35).

Ayşe Saktanber ve Deniz Kandiyoti'nin birlikte derledikleri *Kültür Fragmanları* isimli eserde dile getirilen ifadeler, yöntem ve yaklaşım noktasındaki bu farklılaşma taleplerini çok daha açık bir şekilde gözler önüne seriyor:

Türkiye'de geleneksel sosyal bilim analizleri uzun zaman kuvvetli bir biçimde devlet ve kurum-merkezli olmuş, sanki bunlar durağan bir topluma dayanıyorlarmış gibi politikalara ve kurumlara odaklanmıştır. Toplumsal tabakalaşma ve kültür kalıpları üzerine yapılan çalışmaların birbirinden bu kadar ayrı durduğu ender görülmüştür. Batı toplumlarında sosyolojinin, tarzların ve zevklerin yaratılışı ile sınıf ve statünün yeniden üretimi ara-

sındaki bağlantıları araştırdığı ve alt-kültürler konusunda çalışan araştırmacıların hegemonya ve direniş dinamikleri üzerinde açıkça durduğu bir dönemde, Türkiye ya da daha geniş kapsamlı olarak Ortadoğu üzerinde çalışan araştırmacılar modernleşme teorisinin körelmiş araçlarını kullanıyorlardı. Bu durum, bir sürü karmaşık ve çelişkili kültürel olguyu kavramsal olarak ‘gelenek’ ve ‘modernlik’ kılıfına uydurma girişimlerine yol açtı (Kandiyoti, 2002, s. 15-16).

“Sanayileşmekte olan” toplumlardaki ekonomik ve sosyal değişimlerin, özellikle de yeni ortaya çıkan yaşam ve kimlik tarzlarının incelenmesinde, ‘modern’ ve ‘geleneksel’ ayrımının temel çerçeve olarak alınmasıyla ilgili derin kavramsal rahatsızlık son zamanlarda literatürde sık sık ifade bulmaktadır. Bu kutuplaşmanın sadece modernliğin değişik anlamlarının, farklılığın ve karmaşıklığın önemli kaynaklarını göz ardı etmekte kalmadığı, modernliğin değişen çehresini tanımayı da başaramadığı öne sürülmüştür. Türkiye’nin modernleşme süreci konusunda çalışanlar da, Türkiye’deki modernlik projesini ciddi biçimde sorgulamaya başlamış ve geleneksel ile modern arasındaki ayrımın düzenleyici bir varsayım olarak değil yoğun araştırmaya tabi tutulacak bir konu olarak ele alınmasını önermişlerdir. (...) Bu sorular sosyal bilimcilerin söylemlerinde ve araştırma gündemlerinde ancak son zamanlarda etki yaratmaya başladı. Bir yanda feminist teorisinin –toplumsal düzenin ve kültürel değişimin temel unsurları olarak cinsiyet kurguları üzerindeki vurgusuyla birlikte– gelişmesinin, diğer yanda ise ‘modernleştirici’ ve gelişmeci projelerin düşüşe geçmesinin bu soruları gündeme getirmiş olması tesadüf değil. Bu önemli sorular egemen Marksist yaklaşımın ve modernleşme düşüncesinin, hukuki, ekonomik, siyasi ve kurumsal alanlardaki değişimlere odaklanan, ancak bu dönüşümlerin kültürel sonuçlarını keşfetmekte yetersiz kalan paradigmalarda büyük ölçüde görmezden geliyor. Bu iki bakış açısı aynı zamanda modernliğin eşit olmayan ve çelişkili biçimlerini ve modernlik projesiyle öznellikleri ve sosyal hayatları dönüşüme uğrayacak insanların ‘yaşam dünyalarını’ tanımayı da başaramıyor. (...) Artık, giderek daha fazla sayıda araştırmacı, yüzyıl sonunda Türkiye’nin toplumsal düzenini tartışırken, parçalanmayı ve modernlik ve gelenekçilik güçlerinin çok yönlü bileşimini göz önüne almanın kaçınılmazlığını kabul ederek plüralist bir tutum alıyor. (Özyeğin, 2002, s. 57-59).

Bu değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, Türk toplum yapısı, dinamikleri ve sorunları; Türk sosyolojisinde uzun bir dönem boyunca, modernleşmeci paradigma etkisinde; kırsal-kentli, geleneksel-modern karşıtlıkları temelinde; modern, Batılı bir toplum olma ideali merkeze alınarak incelendi. Ulaşılması amaçlanan toplumsal hedefin merkeze alındığı bu yaklaşım çerçevesinde, toplumsal olaylar yöneticilerin ya da egemenlerin ve egemen siyasetin gözünden anlaşılmaya ve yorumlanmaya çalışıldı. Egemenlerin siyasetlerine muhatap olan geniş toplum kesimlerinin, yukarılarda bir yerlerde belirlenen ve tepeden inmece bir mantıkla uygulanmaya çalışılan bu politikaları nasıl algıladıkları, ne ölçüde kabullendikleri, ne tür tepkiler/cevaplar verdikleri ve bu alımlama ve tepki verme süreçlerinde nasıl değiştikleri, ne tür ara tarzlar

geliştirdikleri hedeflenen siyasetin bir nevi kutsallaştırılması nedeniyle ihmal edildi.

Devlet ya da kurum-merkezli analizlerin ya da projelerin yerine toplum merkezli olanlarının geçmesi gerektiğini –buna ek olarak farklı bir modernleşme siyaseti ve tarzı da- savunan bu yeni yönelimi destekleyen bir başka ifade, Reşat Kasaba ve Sibel Bozdoğan'ın, birlikte derledikleri *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik* başlıklı eserin giriş kısmında yazdıklarıdır:

İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda, Türkiye toplum bilimciler tarafından evrensel olarak tanımlanmış bir modernleşme modelinin en başarılı örneklerinden biri olarak lanse edilmişti. Türkiye'nin, Osmanlı dönemi reformlarından başlayıp Kemalist ulus-devletle en yetkin ifadesine ulaşan modernleşme ve Batılılaşma tarihi, modernleşme teorisyenlerinin tüm yazdıklarını doğrular görünüyordu. Modernleşme literatürünün klasikleri sayabileceğimiz iki kitapta, Daniel Lerner'in *The Passing of Traditional Society* ve Bernard Lewis'in *The Emergence of Modern Turkey* kitaplarında ayrıntılı olarak incelendiği gibi, Türk modernleşmesi, bütün ilhamını Batı'dan almış, elitler tarafından yönlendirilen, uyum ilkesine (*consensus*) dayalı ve gerekli toplumsal kurumların inşasına yönelik başarılı bir süreç olarak kabul ediliyordu. (...) Bu görüşlerin hemen hepsine hâkim olan kutlayıcı ve kendinden emin ifadeyle ilk çatlakların belirmesi 1960'ların sonlarına rastlar. Bu yıllarda, Şerif Mardin'in 'Marksizan' tabir ettiği bakış açılarının gittikçe yaygınlaşan etkisiyle, yeni tarihçilerin ilgilerini elitlerden halk kitlelerine kaydırıldığını, siyasi kurumlar yerine iktisadi yapıları çalışmaya başladıklarını, uyum (*consensus*) yerine çelişkinin daha açıklayıcı bir kategori olarak ortaya çıktığını görürüz. Türkiye'nin modernleşme deneyimine bu yeni eleştirel görüşlerin merceğinden bakan o dönem yazarlarına göre, Türk modernleşmesinde öyle fazla da kutlanmaya değecek bir şey yoktu. Hatta 1970'lerin sonuna gelindiğinde 'modernleşme' sözü neredeyse kötü bir şey olmuş, Lerner ile Lewis gibi yazarlar ise ancak geç Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Türkiye'si'ni çalışmanın 'yanlış örnekleri' olarak anılmaya başlamıştı... (...) İçinde bulunduğumuz dönemde ise, Türk modernleşmesinin eleştirisi, liberallerden Müslüman aydınlara kadar çok geniş bir yelpaze içindeki grupların elinde çok daha kapsamlı ve çok daha radikal bir hal almış görünüyor. Bugün artık Kemalist doktrinler açıkça hedef alınıp bunların Türk halkının tarihsel ve kültürel yapısını yadsıyarak 'tepeden inen' ataerkil ve antidemokratik bir dizi program olduğu rahatça söylenebiliyor. Kemalist modernleşme programının, hepimize öğretilenin aksine, örnek bir başarı değil, Osmanlı-Türk toplum yapısının normatif düzenini altüst etmiş bir müdahale olduğu, şimdiye kadar duyulmamış bir tonla iddia ediliyor. (...) Kemalist modernleşmenin bu yeni eleştirisinin özünde modernleşme teorilerinin evrensellik iddia ve özelemlerine bir karşı çıkış yatıyor. Bugün pek çok düşünür birlik ve homojenlik yerine farklılık, çeşitlilik ve kültürel kimlik sözcüklerinin altını çiziyor. Aynı zamanda da, ulusal kalkınmacılığın bütün dünyada iflasına paralel olarak ulusçu-devletçi ideolojilerin yerine globalleşme, iletişim devrimi, yüksek teknolojiler ve uluslararası pazar kuralları Türkiye'de yükselen değerler haline geliyor. Bu gelişmelerin

sınır tanımayan enerjisi karşısında, resmi modernleşme ideolojisi, tekilliği, aşırı ciddiliği ve babaerkilliğiyle bariz biçimde yavan ve yetersiz kalıyor... (...) belki de daha ciddi bir konu ise Kemalizmden radikal bir kopuşun ardından gelebilecek bazı postmodern pozisyonların yol açabileceği had safhada bir rölativizmdir ki, bu da çok farklı söylem ve yaşam biçimlerinin arasında herhangi bir değerlendirme ölçütü bulmayı imkânsız kılacaktır. Elinizdeki kitabın editörleri olarak inancımız odur ki, çoğulculuk ve farklılığa olan saygının aldırılmazlığa dönüşmemesi için, (...) ‘var olması gerekip de olmayan [telaffuz edilmeyen] farklılıklarla, hiç olmaması gerektiği halde var olan farklılıkları birbirinden ayırt edebilmemiz gerekiyor.’

[Öte yandan], son kerte de bütün makalelerin şu veya bu şekilde paylaştığı iki gözlem, bu kitaptaki araştırmaların en belli başlı sonuçlarını oluşturuyor. Birinci gözlem, Türk modernlik projesinin, ulus-devletin himayesinde ve kontrolünde ortaya çıkmış olması nedeniyle daha en baştan problemler doğduğu, modernliğin özgürleştirici boyutundan taviz veren pek çok uygulamanın bizzat modernlik adına yapıldığı. İkincisi ise, günümüzdeki eleştirel ortamın, modernlik projesinin ortaya çıkışındaki özgürlüklerin nihayet düzeltilmesi, ülke potansiyelinin çok daha demokratik, çoğulcu ve yaratıcı bir biçimde açığa çıkarılması yolunda önemli bir politik ve entelektüel fırsat oluşturduğu konusundaki fikir birliği...

Çağlar Keyder, (...) Türkiye’nin bugünkü ‘hastalıklarından’ tümüyle modernleşmeyi sorumlu tutamayacağımız uyarısını yapıyor. Kültürel olarak ‘otantik’ toplumsal dönüşümün modellerini savunanların aksine, Keyder modernliğin ancak vaktiyle Avrupa’yı ‘modern’ kılmış olan bütün kültürel boyutları içselleştiren topyekûn bir proje olarak hâlâ geçerli olduğunda böylece ısrar ederken, bu projenin ağırlık merkezine devlet yerine toplumun geçmesi gerektiğini de ısrarla vurguluyor (Bozdoğan ve Kasaba, 1998, s. 2-6).

Türkçesi 1996’da yayımlanan *Gulbenkian Komisyonu Raporu: Sosyal Bilimleri Açın* (İstanbul, Metis Yay.), sosyal bilimlere yönelik eleştirileri dikkate alan bir perspektifle sosyal bilimleri yeni koşullara uyarlamak gereğine dikkat çeken bir metindi. Eser Türkiye’de yayımlandıktan sonra, *Defter ve Toplum ve Bilim* dergilerinin ortak girişimleriyle, eserin gündeme getirdiği konular Türk akademisi tarafından tartışıldı, sempozyum tertip edildi, makaleler yazıldı ve sonuçta tüm metinler *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek* adıyla yayımlandı. Eserde yer alan bir değerlendirme konuşmasında Ayşe Öncü, sosyolojinin Türkiye’deki akademik meşruiyeti probleminde ve sosyal bilimler alanındaki güncel gelişmelere ilişkin olarak şunları söylüyor:

Sosyal disiplinlerin ‘bilimselliği’ üstüne tartışmaların uzun bir geçmişi var. Ama bizler, sosyal ‘bilimciler’ olarak bu tartışmaların tarihte kaldığını, sosyal bilimlerin kurumlaşıp kendi aralarında ihtisas dallarına ayrılmasıyla birlikte rüştünü ispat ettiğini, artık sorgu sual edilmeksizin kendimizi kanıtlandığımızı biliyorduk ya da bildiğimizi sanıyorduk. Başka bir deyişle, sosyal bilimcinin değer ve önemini anlaşılmaması gibi bir sorunumuz kalmamıştı. (...)

Amiyane bir tabirle, evdeki hesap çarşıya uymadı. Son on yılda sosyal bilimlerin dayandığı 'realist' epistemoloji, modernizm eleştirileriyle birlikte yeniden, topyekûn bir sorgulamaya açıldı. Aslında sosyal bilimlerin kendi içinde farklı sesler her zaman vardı (fenomenolojik, hermenötik ekoller) ama bu sesler kurumsal yapıların kalın duvarları arasında pek duyulmuyordu, marjinalize olmuştu. Bugün ise, tarihten iktisada, antropolojiden sosyal psikolojiye kadar geniş bir yelpazeye yayılan tartışmalar, sosyal bilimlerin evrensel (tekil) doğrularını meşrulaştıran 'realist' zeminin giderek kayganlaştığına işaret ediyor. (...) Batı modernizminin kökünden sorgulanması, düşünce kalıplarının yeniden değerlendirilmesi sürecinin çok önemli olduğu düşüncesindeyim. Sanki bu eleştiriler hiç yapılmamışçasına kaldığımız yerden devam etmemiz mümkün değil artık. İstesek de istemesek de, ne anlamda, nasıl ve her şeyden önce kimin adına sosyal bilim yaptığımızı yeniden düşünmek zorundayız.

(...) sosyal bilim yapmanın anlam ve pratikleri çok farklı bugün. Her şeyden önce sosyal bilimlerde bavlul turizmi –yabancı dilde üç-beş kitap okuyup Türkçe 'eser' verme– dönemi kapandı. Amerika'da yapılmış birkaç araştırmanın bulgularına bakıp genel geçer sözler söylemek, bir çırpıda Osmanlı-Türk toplumunun dününü, bugününü, yarınını özetleyivermek sosyal bilim sayılmıyor artık. Çok daha sorgulayıcı, kullandığı kavramların merceğine duyarlı, bulgularını ince eleklerden geçirerek sunan çalışmalar yapılıyor. Mistik bir Batı kurgusundan yola çıkıp Türk toplumu hakkında genellemeler yapmak dönemi –sosyal bilimciler için– gerilerde kaldı. Dünya sosyal bilim çevreleri ile ilişki ağları çeşitlenip, yoğunlaşıp hızlandıkça monolitik Batı aynası kırıldı. Evrensel ve tekil doğrular adına konuşma yetkisini kendisinde gören sosyal bilimci portresinin yerini, daha derinlikli ve uzun soluklu araştırmalar yapma çabası içinde farklı bir kuşak aldı (Öncü, 1998, s. 48-52).

Yukarıda sunulan uzun alıntılar, çeşitli zaviyelerden Türkiye'de sosyolojinin ve sosyal bilimlerinin ne olduğuna ve nasıl işlemesi gerektiğine ilişkin değerlendirmelerde ciddi bir farklılaşma olduğu şeklindeki değerlendirmelerimizi destekliyor. Türkiye'de sosyolojinin anlamı, mahiyeti, inceleme konuları ve yönteminin, Türkiye'nin koşullarından hareketle değerlendirilip değiştirilebilmesi elbette istenen bir durum olurdu. Üstelik sosyal bilimcilerimizin bu yetkinliğe sahip olduklarını da rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak ne yazık ki, yukarıdaki değerlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, sosyal bilimcilerimizin bu potansiyellerini yeterince açığa çıkaramadıkları ve Türk sosyolojisinde araştırma konularının tespit edilmesi, yöntem ve yaklaşım gibi hususlarda göze çarpan farklılaşmalarda büyük ölçüde yine ABD ve Avrupa sosyal bilim merkezlerinde yaşanan değişimlerin belirleyici olma özelliğini sürdürdüğü görülmektedir. Bir başka yönüyle de, bu durum, Ayşe Öncü'nün yıllar önce gerçekleştirilen Türkiye'de sosyal bilim araştırmalarının gelişimini konu edinen bir başka sempozyumda dile getirdiği şu görüşü de pekiştirir bir nitelik arz ediyor: 1990'lar Türkiye'sinde sosyolojinin, ya da daha genelde sosyal bilimlerin durumunu, dünya sosyal bilimindeki gelişmelerden bağımsız ele almak zor

olacaktır. Sosyal bilimlerin tüm dallarında bir ‘uluslararası’ forum oluşmuştur bugün. Bu tür bir uluslararası forumun varlığı, çok basitçe ele alırsak, sosyal bilim üretiminde bir iş bölümü ve hiyerarşi oluşması anlamına gelir. Böylece sosyal bilimlerin hangi dalını ele alırsak alalım, kavram ve kuramların, yani ‘bilgi’nin üretildiği bir ‘merkez’ ile bu merkezin belirlediği araştırma gündemine göre ‘veri’lerin derlendiği bir çevre vardır. Demek oluyor ki artık uluslararasılaşmanın getirdiği merkez-çevre ayrımı günümüzde sadece meta üretiminde değil, aynı zamanda ‘bilgi’ üretiminde de geçerlidir. Bu iş bölümü çerçevesinde, çevre ülkelerde çalışan toplum bilimcilerin işi ‘arşivcilik’ olarak nitelendirilebilir. Neden arşivcilik? Çünkü hangi kavramlar çerçevesinde, hangi konuların araştırılacağını belirleyen ‘merkez’dir. Söz gelimi, dünya sosyal biliminde merkezin gündeminde ‘kadın’ konusu var ise, o zaman aynı konu çevrede de önem kazanmakta, yayın imkanları, araştırma fonları bu konuya akmaktadır. Türkiye’de bir kadın sorununun varlığı, ancak konu dünya bilim gündemine gelince ‘keşfedilmiştir’. Tabii çevre toplum bilimcileri, kendi çalıştıkları ortamda bazı konuların öncelikli olduğunu düşünebilir, araştırabilirler. Gene sosyolojiden örnek verecek olursak, Türk sosyologları bu toplumda hukukun ayrı bir önemi olduğunu, hukukçu ve avukatların kilit bir meslek grubu teşkil ettiğini vb. bilmektedirler. Ancak hukuk sosyolojisi alanında araştırma yapanların sayısı çok sınırlıdır, ve sınırlı olmaya devam edecektir; ta ki konu dünya forumunda gündeme gelsin. Kısacası, kendi araştırma gündemini belirleyemediği, kavram ve kuram üretim sürecine katılmadığı sürece, Türk sosyal bilimcisi ‘çevre’ konumundadır (Öncü, 1986, s. 235).

Türkiye’de Sosyoloji Eğitiminin Bugünü¹⁰

YÖK’ün resmi sitesinde yayımlanan 2011 verilerine göre mevcut 102 devlet üniversitesinin 48’inde lisans düzeyinde, 34’ünde yüksek lisans düzeyinde ve 21’inde doktora düzeyinde sosyoloji eğitimi veriliyor. Yine aynı kaynağa göre 52 vakıf üniversitesinden 10’unda lisans, 6’sında ise yüksek lisans düzeyinde eğitim verilmekteydi (Bulut, 2011, s. 12).

Az sayıdaki devlet üniversitesinin, fakat özellikle vakıf üniversitelerinin sosyoloji bölümlerinin, sosyolojide meydana gelen gelişmeleri, güncel tartışmaları ve eğilimleri bir şekilde müfredatlarına yansıtmaya özen gösterdikleri gözlenmektedir. Vakıf üniversitelerinin bir kısmının sadece çerçeve programın dışına çıkmakla kalmadıkları, fakülte ayrışmalarını dahi YÖK sisteminin dışında gerçekleştirdikleri de görülmektedir. Sosyoloji, üniversitelerin genellikle Fen-Edebiyat Fakülteleri bünyesinde yer verilen bir bölüm. Çok az sayıda üniversitede, sosyoloji bölümleri Edebiyat Fakülteleri çatısı altında kendisine bir yer bulmuş durumdadır. Vakıf üniversitelerinin bir kısmı bu geleneğe uyar-ken, az sayıda bir kısmında ise sosyoloji eğitimi farklı fakülteler bünyesinde yapılmaktadır. Örneğin sosyoloji bölümüne İstanbul Şehir Üniversitesi’nde

¹⁰ Bu bölümde “Türkiye’de Sosyoloji Eğitimi” başlıklı makaleden yararlanılmıştır (Bulut, 2011).

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Koç Üniversitesi'nde İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi çatısı altında yer verilmekteyken; Sabancı Üniversitesi, münhasıran Sosyoloji ismini kullanmaksızın, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi bünyesinde açtığı Kültürel Çalışmalar ve Toplumsal ve Siyasal Bilimler programları çerçevesinde interdisipliner bir eğitime yönelmektedir. Söz konusu üniversiteler, sosyoloji lisansüstü eğitiminde de benzer bir eğilim içerisindedirler (Bulut, 2011, s. 15-16).

1980 sonrasında dünyanın aldığı yeni biçimler ve gündeme gelen yeni tartışmalar bir şekilde sosyoloji bölümlerinin –en azından– bir kısmının müfredatında yansımaları bulmuştur. Geçmişte belli isimler altında verilen standart derslerin içerikleri ayrıştırılmakta ya da bütünüyle bu derslerden bağımsız yeni dersler müfredata dahil edilmektedir. Geleneksel eğilim Aile Sosyolojisi gibi standart bir dersin müfredata konulmasıyla yetinmek şeklinde karşımıza çıkarken, günümüzde kadının toplumsal rolü ve konumu, Özel Hayat ve Yeni Aile Biçimleri, Toplumsal Cinsiyet, Aşkın Tarihsel Sosyolojisi gibi farklı başlıklara sahip derslerde ele alınabilmektedir. Küreselleşme, modernliğin sosyolojisi, modernite vs. postmodernite, hermenötik, fenomenoloji, ağ toplumları, çevre sosyolojisi, gözetim toplumu, din sosyolojisi vb. isimler altında yeni pek çok dersin zorunlu ya da seçmeli olarak müfredatlara dâhil edildiği görülmektedir (Bulut, 2011, s. 16).

Bu farklılaşmada, 1980'den günümüze sayıları –devlet ve vakıf üniversiteleri dâhil– neredeyse 10 kat artmış sosyoloji bölümlerinde farklı eğitim geleneklerine, ilgilere ve beslenme kaynaklarına sahip öğretim üyelerinin görev yapıyor olmalarının ve bu farklılıklarını da çalışmalarına ve bölüm müfredatına yansıtma isteklerinin önemli bir payı olsa gerektir. Ancak bunun kadar önemli bir diğer neden de –yukarıda ifade edildiği üzere– 1980'den günümüze dünya siyasetinde, ekonomisinde, akademi dünyasında ve sosyo-kültürel hayatında meydana gelen devasa dönüşüm ve tartışmaların varlığıdır. Bu bağlamda geçmişin kavramları ve ele alış biçimlerinin, günümüzün daha karmaşıklaşmış ve farklılaşmış toplumunu ele almada yetersiz kalması, müfredatlarda yer verilen derslerin isimlerini, içeriklerini ve işleniş biçimlerini de değişime zorluyor. Aynı durum, lisansüstü programlarında çalışılan araştırma konularının çeşitlenmesinde de rahatlıkla gözlenebilmektedir. Ancak bu değişimin bütünlüklü bir şekilde gerçekleştiğini söylemek, şimdilik hala zor görünüyor (Bulut, 2011, s. 16-17).

Türkiye'de sosyoloji eğitimi veren bölümlerin ders programları ve tanıtımları ayrıntılı bir biçimde incelendiğinde, aslında, hala ciddi bir karmaşanın olduğu göze çarpmaktadır. Dünyadaki ve Türkiye'deki gelişmeler bir şekilde müfredatlara yansıtılırken, pek çok sosyoloji bölümümüzün *nasıl bir sosyoloji* yapmak istediği, *hangi alanda uzmanlaşmak* istediği ya da böyle bir kaygısının

olup olmadığı noktasında hala belli bir belirsizliğin varlığı dikkat çekmektedir (Bulut, 2011, s. 18).

Türkiye, son derece dinamik bir ülke. Geçmiş dönemlere kıyasla, 1980 sonrasında toplumsal değişimin hem yönü, hem kapsamı ve hem de hızı ciddi biçimde farklılaşmış durumda. Türkiye'nin yaşadığı hızlı ve kapsamlı dönüşüm süreçleri, Türk sosyal bilimleri için her yönüyle yeni fırsatlar ve ciddi imkanlar sunmaktadır. Sosyal bilimlerimizin bu imkanları en geniş şekilde değerlendireceği noktasında ümitvâız. Ancak önümüzdeki yılların, sosyal bilimlerimiz için bir fırsatlar dönemi olmasının yanı sıra, aynı zamanda bir imtihan dönemi olacağı da açıktır.

EXTENDED ABSTRACT

Hundred Years of Sociology in Turkey

Yücel Bulut*

This article deals with the development and academic institutionalization of sociology in Turkey. Firstly, it outlined general characteristics of European and Turkish sociology and discussed the reasons for this shown interest in sociology. Secondly, certain features of sociology of history in Turkey are highlighted along with pre and post academic periods, and then first scholars who referred sociology in our history are briefly mentioned.

Sociology attracted attention of Young Turk intellectuals since the first moment they emerged. It has a significant share that sociology is seen and identified as science of industrial society in this attention. In this context, Ottoman intellectuals, who take an example as Europe to progress, see sociology as a science that allowed achieving that target. First of all, sociology is configured as an output of Westernization politics in Turkey. Secondly, sociology had intimate relation between statesmanship on the ground of macro-sociological interest, especially since its first period. After the *Tanzimat Fermanı*, *Islahat Fermanı* ve *Kanun-i Esasi*, political elites and intellectuals' main concern is to save the state immediately. By the end of 19th century, the eclecticism, dualities, contradiction and superficiality in Ottoman bureaucratic intellectuals' consciousness is stems from that concern. In the early years of sociology, the relation between the sociologist and social world is configured by a strong desire to shape radical reforms. It is aimed to transform the society in the context of prescription that heals the state. Thus habits of social engineering and physicianism were institutionalized and sociological knowledge is instrumentalized. By this habit which continues in Republican period, society's main features, its reactions to reformation process and its experience is ignored for a long time, until 1980s.

Since the Ottoman period, Turkish intellectuals who believed to save the state by westernization policies as well as assumed to reach to Western social level by positivist philosophy and sociology, have tried to *transfer* the prescription of *order and progress* to their own language. They introduced especially the scholars' ideas and books which fit into Ottoman political tradition and suggest a certain policy, to support and defend their understanding by means

* Assoc. Prof. Dr., Istanbul University Faculty of Letters Department of Sociology, yucelbulut@gmail.com.

of social scientific legitimacy. They made free translations of those scholars' concepts and theories according to the conditions of their country. In other words, they adapted these theories to their own country. This brought further features of Turkish sociology in its first period: *conscious transference*. In this context, every Ottoman intellectual who interested the survival of state, adhering to a Western society and known as an agent of this thinkers is significant. Ahmet Suayip introduced Herbert Spencer's theories; Ahmet Riza adhered Auguste Comte's theory and was a member of association Comte's followers established; Sabahaddin Bey used frame of reference of Le Play and his follower; and Ziya Gokalp tried to construct an identity and to suggest an algorithm for new state by benefiting from analysis of Durkheim even by compiling and translating it.

Although pre-academic history of sociology can be traced back to Ali Suavi's articles about Le Play in 1860, it is usually grounded on European immigrant Young Turks' tendencies in 1890. Riza Tevfik's inspired notes from Spencer in *Maarif Mecmuasi* in 1896; Ahmet Suayip's columns about Emile Durkheim, Émile Boutroux and Henri Bergson in 1900 in *Servet-i Funun*, and Hasan Avni's René Worms translations are the continuing productions of these tendencies.

Academic legitimacy and institutionalization was started by Gokalp, who started to be interested in sociology and to acquire Durkheim guidance since 1910, incorporate in sociology curriculum of Darulfunun. Gokalp's impact is appeared on not only Department of Sociology but also on a variety of disciplines of Darulfunun. In this process, Department of Sociology of Istanbul University, after Gokalp, was experienced second establishment under Hilmi Ziya Ulken's leadership. He undertook a key role in department's institutionalization thanks to his profound intellectual personality and rich academic interests.

Since the end of 1950s, research institutions and government agencies as the Public Administration Institute for Turkey and the Middle East and the State Planning Organization, have been established by American experts' leadership and greatly in their financing, started to revive a different social scientific understanding in Turkey. Mubeccel Belik Kiray's Eregli research is commissioned by the State Planning Organization is a turning point. This kind of studies were a sign of different sociological understanding started to be formed in Turkey with the Middle East Technical University (METU) that established in 1956 by the initiative of Charles Abrams who wrote a proposal report. In those years, Kiray who had been a student of Sherif, Boran and Berkes in the short life of Ankara University Faculty of Humanities (1939-1948) founded METU's program of social sciences.

1980s was a period that has experienced new developments and transformations not only for Turkey but all around the world. These differentiations' impacts were appeared clearly economically, politically, culturally in the coming years. These changes, of course, created an echo in the intellectual debates, philosophies and social theories. Intellectual realm of post-80s is configured by understanding efforts of these changes. From economy to political science, from international relations to public politics, from philosophy to sociology, main attitudes, methods, concept of virtually all disciplines were changed and verified. It is possible to notice that transformation in our intellectual life only by evaluating the features of copyrighted and translated texts in that period.

Keywords: History of Sociology, Sociology in Turkey, Turkish Sociologists, Cultural Transfer, Conscious Transference

Kaynakça | References

- Akşit, B. (1997). *Sosyoloji. Cumhuriyet döneminde Türkiye'de bilim: Sosyal bilimler içinde*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Altun, F. (2004). Niyazi Berkes ve eserleri hakkında. *Türkiye Araştırmaları ve Literatür Dergisi*, Türk Siyaset Tarihi: Tanzimat'tan Günümüze Özel Sayısı, Bahar, Cilt II, Sayı 1, s. 439-474.
- Belik Kıray, M. (1964). *Ereğli: Ağır sanayiden önce bir sabil kasabası*, Ankara: DPT.
- Belik Kıray, M. (2001). *Hayatımda hiç arkaya bakmadım: Mübeccel Belik Kıray'la söyleşi*, İstanbul: Bağlam.
- Berkes, N. (2005). *Unutulan yıllar* (3. Bs.), İstanbul: İletişim.
- Bottomore, T. B. (1984). *Toplumbilim: Sorunlarına ve yazımına ilişkin bir kılavuz* (2. Bs.), Ü. Oskay (Çev.), İstanbul: Beta.
- Bozdoğan, S. ve Kasaba, R. (1998). Giriş. S. Bozdoğan ve R. Kasaba (Ed.). *Türkiye'de modernleşme ve ulusal kimlik içinde* (s. 1-11), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt.
- Bulut, Y. (2011). Türkiye'de sosyoloji eğitimi. *Sosyoloji Dergisi*, Dizi: 3, Sayı: 23, s. 1-18.
- Bulut, Y. (t.y.). *Sosyolojiye giriş*. İÜ AUZEF (Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi), E-Ders Kitabı.
- Coşkun, İ. (1991). Sosyoloji Bölümü'nün tarihine dair. İ. Coşkun (Ed.). *75. yılında Türkiye'de sosyoloji içinde* (s. 13-23), İstanbul: Bağlam.
- Çetik, M. (Ed.). (1998). Üniversitede cadı kazanı: 1948 DTCF tasfiyesi ve Pertev Naili Boratav'ın müdafaası, İstanbul: Tarih Vakfı.
- Doğan, A. (2006). *Osmanlı aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Erişçi, L. (1941-1942). Türkiye'de sosyolojinin tarihçesi ve bibliyografyası. *Sosyoloji Dergisi: Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Semineri Tetkik ve Araştırmaları*, Cilt: I, Sayı: 1, s. 158-169
- Hanioglu, M. Ş. (1985 [?]). *Bir siyasal örgüt olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük*, Cilt I: 1889-1902, İstanbul: İletişim.
- Işık, O. ve Pınarcıoğlu, M. M. (2001). *Nöbetleşe yoksulluk: Sultanbeyli örneği*, İstanbul: İletişim.
- İÜEF Sosyoloji Bölümü (t.y.). Bölüm tarihi: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü tarihçesi. http://edebiyat.istanbul.edu.tr/sosyoloji/?page_id=6683.
- Kandiyoti, D. (2002). Parçaları yorumlamak. D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), *Kültür Fragmanları: Türkiye'de Gündelik Hayat içinde* (s. 15-33), Z. Yelçe (Çev.), İstanbul: Metis.
- Kasapoğlu, M. A. (1991). *Yüksek öğretimde sosyoloji eğitiminin sorunları*, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Koçer, H. A. (1975). *Türk sosyologları I*, Ankara: Baylan Matbaası.
- Mardin, Ş. (1983). *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908* (2. Bs.), İstanbul: İletişim.
- Mardin, Ş. (1996). *Yeni Osmanlı düşüncesinin doğuşu*, M. Türköne vd. (Çev.), İstanbul: İletişim.

Öncü, A. (1986). Sosyoloji araştırmaları oturumu üzerine yorum, S. Atauz (Ed.), *Türkiye’de Sosyal Bilim Araştırmalarının Gelişimi* içinde (s. 233-238), Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneęi.

Öncü, A. (1998). Sosyal bilimlerde yeni meşruiyet zemini arayışları, *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek: Yeni Bir Kavrayışa Doğru – Sempozyum Bildirileri* içinde (s. 48-52), İstanbul: Metis.

Özyeğin, G. (2002). Kapıcılar, gündelikçiler ve ev sahipleri: Türkiye’de kent yaşamında sorunlu karşılaşmalar, D. Kandiyoti ve A. Saktanber (Ed.), *Kültürel Fragmanlar: Türkiye’de Gündelik Hayat* içinde (s. 57-83), İstanbul: Metis.

Parla, T. (2006). *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de korporatizm* (5. Bs.), F. Üstel ve S. Yücesoy (Ed.), İstanbul: İletişim.

Ramsaur, Jr., E. E. (1972). *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, İstanbul: Sander.

Yalvaç, M. (1985a). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde sosyoloji eğitiminin tarihçesi (1912-1982) – I. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak, Yıl: 14, Sayı: 1.

Yalvaç, M. (1985b). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde sosyoloji eğitiminin tarihçesi (1912-1982) – II. *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Nisan, Yıl: 14, Sayı: 2.